

Els Estats Units, un model a Catalunya

Albert Esteruelas i Teixidó

Universitat de Barcelona

RESUM

En aquest article s'aprofundeix en l'estudi de la influència que els Estats Units ha exercit en la gènesi de l'educació, l'escola catalana i la renovació pedagògica. Mostrem com els principals seguidors (Bardina, Homs, Palau i Vera, entre d'altres) de l'educació clàssica nord-americana (Emerson i Franklin, principalment) són partidaris de l'educació nacionalitzadora o pedagogia nacional. La conjunció d'ambdós factors derivarà en un civisme liberal, atès que la relació entre la cultura estatounidenca i la catalana no és conservadora. Els Estats Units influiran també notablement en altres maneres d'entendre la societat, ja que es caracteritza per haver estat bressol de l'utopisme, de les experimentacions iniciades en conjunció amb un esperit darwinià; sense bandejar la presència de Pestalozzi, la filosofia escocesa, l'espiritisme i la frenologia. Tot plegat, per confluència amb els interessos catalans, va generar un filoamericanisme innegable però poc reconegut. Aquesta relació es féu material en la publicació de llibres, de revistes, en definitiva, en la transmissió de certes característiques de l'educació pública que ajudaren a construir i mantenir un model antropològic basat en les que podríem anomenar virtuts protestants del treball i de l'esforç quotidiana.

PARAULES CLAU: Estats Units d'Amèrica, educació catalana, escola catalana, utopisme, filoamericanisme, educació moral.

ABSTRACT

This article provides an in-depth study of the influence of the United States in the genesis of education, the Catalanian school and pedagogical renovation. We show how the main fo-

llowers (Bardina, Homs, Palau and Vera, among others) of the classic North-American education (mainly Emerson and Franklin) are defenders of the nationalising education or national pedagogy. The ensemble of both factors will lead to a liberal sense of public responsibility, since the relationship between the culture of the United States and Catalonia is not conservative. The United States will also have a notable influence on other ways of understanding society, since it is characterised by having been the cradle of Utopism, of experiments undertaken in conjunction with a Darwinian spirit; to say nothing of the presence of Pestalozzi, Scottish philosophy, spiritism and phrenology. All in all, and through a confluence with Catalanian interests, it generated an undeniable but barely acknowledged philo-Americanism. This relationship took material form in the publication of books, journals, and, in a word, the transmission of certain characteristics of public education that helped to build and maintain an anthropological model based on what might be termed protestant virtues of work and everyday effort.

KEY WORDS: United States of America, Catalanian education, Catalanian schools, Utopism, philo-Americanism, moral education.

Quan estudiem les idees que han aportat dinamisme a la pedagogia catalana, no és habitual fer justícia a la filosofia ni a l'educació clàssica nord-americana. Ens estem referint a la filosofia transcendentalista, que té en Ralph Waldo Emerson (1803-1882) el seu màxim representant, al pensament de direcció espiritualista d'un Benjamin Franklin (1706-1790) i, si estirem la corda, a una línia pragmatista que té en William James (1842-1910) i John Dewey (1849-1952) els seus exponents més destacats.

Curiosament podem considerar que l'arrel nord-americana és una de les influències més notables de la renovació pedagògica catalana i, per tant, de la pedagogia catalana contemporània. Dir que aquesta relació ha estat mal estudiada i pitjor compresa no és aportar gaire al que ja sabem, o hauríem de saber: l'americanisme no ha suscitat gaire interès entre els estudiosos catalans. Tampoc entre els d'altres geografies.¹ Saber, és cert, no vol dir divulgar; tampoc significa reconèixer. I no obstant això, el moviment de diàleg intel·lectual entre la cultura espanyola —també catalana— i l'americana ha estat identificat com la millor prova de l'existència d'una *Espanya Nova*. Una osmosi cultural purificadora, renovadora, regeneradora, ignorada.² No és possible ignorar el fet per més temps: el pes de la

1. No som els primers a dir que «[...] el americanismo español de la época regeneracionista no parece haber suscitado mucho interés entre los investigadores» (José-Carlos MAINER, *La doma de la quimera [Ensayos sobre nacionalismo y cultura en España]*, Barcelona, UAB, Escola Universitària de Traductors i Intèrprets, 1988, p. 95).

2. La notorietat de l'influx ha fet afirmar que «ce mouvement hispano américain est, en lui-même, la meilleure preuve de l'existence d'une Espagne nouvelle, qu'il n'est plus permis d'ignorer» (Angel MARVAUD, *L'Espagne au XXème siècle*, Paris, 1922, p. 472).

cultura americana al segle XIX introdueix una nova forma de pensar l'educació: un paradigma.³ I aquest influx, en el seu vessant clàssic, que responia a unes necessitats de complexió de la cosmovisió, un fil d'Ariadna, arribarà a la màxima esplendor en els anys finals del segle XIX.⁴

La traducció concreta i específica d'aquest interès en la pedagogia i educació catalanes es produirà mitjançant les aportacions d'Eladi Homs i Oller (1886-1973), de Joan Bardina Castarà (1877-1950), de Joan Palau i Vera (també Pere Vergés, Francesc Flos i Calcat, Pau Vila, Eugeni d'Ors...). Tots ells són els principals representants d'aquest seguidisme. També són els defensors de l'educació patriòtica. Ambdós factors (americanisme i patriotisme) deriven en un nexa entre un cert tipus de liberalisme antropològic i una nova forma pedagògica de pensar centrada en el civisme, és a dir, en la relació de l'home amb la ciutat i el seu govern.

Els Estats Units en el pensament de tots els ciutadans

Podríem sentir la temptació de pensar que existeix una connexió exclusiva entre el pensament transcendentalista i espiritualista i el conservadorisme català. No és cert. La importància que adquirí la nació de Franklin no es veié atenuada pels límits de la ideologia. Paul Lafargue (1842-1911), el gendre de Marx, publicà el 1903 una obra sobre els trusts americans on situava la necessitat de seguir l'evolució de la República d'Ultramar ja que, segons ell, actuava com un indicador d'una fase superior del capitalisme. Considerava l'autor d'*El dret a la peresa* (1880) que en els Estats Units els dirigents econòmics formaven un «govern ocult, però real, per sobre del govern aparent i fictici» alhora que apreciava —sens dubte un xic ingènument— que els trusts feien una tasca revolucionària en afavorir les fases finals del capita-

3. Més que una «noció científica», volem significar amb aquest terme un pensament hegemònic, una fórmula interpretativa, una «guia filosòfica» que determina la manera en què entendrem el món. De totes maneres, entenem un paradigma en la línia clàssica descrita per T. S. Khun a *La estructura de las revoluciones científicas* (Mèxic, FCE, 1975) com un conjunt de suposicions interrelacionades respecte al món social que proporciona un marc filosòfic per a l'estudi organitzat d'aquest món; en aquest sentit, un paradigma inclou generalitzacions, supòsits, valors, creences i exemples compartits d'allò que constitueix l'interès d'una disciplina.

4. Ja havíem parlat, a tall hipotètic, de les relacions que feren necessària i possible la influència de l'educació clàssica nord-americana en la pedagogia catalana. Sintèticament, aclaríem les relacions que es poden establir entre Charles Darwin, Thomas Malthus i Benjamin Franklin. Per exemple, Albert ESTERUELAS, «La influència nord-americana en el pensament de Joan Bardina», a *Actes de les XIII Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans*, Vic, Eumo, 1997, p. 393-400.

lisme.⁵ Allò veritablement impressionant és que Lafargue tenia dipositada l'esperança de l'esdevenidor en la mateixa nació que el poble català. Com si dels nostres temps es tractés, pensava que l'augment del descontentament obrer, de l'atur, i, en definitiva, el desenvolupament de les organitzacions socialistes a finals del segle XIX, faria possible la desaparició del capitalisme i considerava que «[...] si el capitalismo desaparece en América, desaparecerá también en Europa».⁶ El messianisme evolutiu de la visió del cubà Lafargue no sembla precisament d'estimació; tant se val, la conclusió és que seguia atentament l'esdevenir dels Estats Units i li reconeixia una influència decisiva en el futur. Per tant Paul Lafargue identifica clarament un dels motius, si no principals quasi primordials, de l'ascendència nord-americana en la pedagogia catalana. Efectivament, és precisament el seu avançat capitalisme, i la moderníssima moral que l'ha fet possible, una raó d'enaltiment. Model a evitar, però model.

També, en les antípodes del socialista, Artur Cuyàs i Armengol remarcava que «en todas las escuelas de Japón el gobierno hizo colgar un cartel; a su contenido se debe el progreso japonés de fines del XIX. [...] En vuestra conducta sed sobrios y moderados». Si el Japó és digne d'ésser mencionat, ho és en virtut de mostrar la conducta capitalista. Potser aquesta era una de les raons per la qual Cuyàs recomanava als nens i nenes catalans estudiar idiomes, especialment anglès.⁷ Una indicació, per cert, no gaire diferent de la que féu Roca i Roca en un discurs llegit amb motiu del repartiment de premis de les Escoles Municipals de Barcelona: «Això es practica en uns altres pobles que van a l'avantguarda de la civilització moderna, com per exemple els Estats Units, on les institucions de beneficència i d'instrucció es constitueixen gràcies a les donacions i llegats de les persones opulentes.»⁸ Una pràctica, com veurem, que tindrà ampli ressò en la cultura catalana com a forma d'abordar la qüestió obrera.

5. Vegeu M. PÉREZ LEDESMA, «Estudio preliminar», a Paul LAFARGUE, *El derecho a la pereza: La religión del capital*, Madrid, Fundamentos, 1983, p. 43 i s. També Paul LAFARGUE, *Les trust américains, leur action économique, sociale, politique*, París, V. Giard i E. Brière, 1903.

6. La citació a partir de M. PÉREZ LEDESMA, «Estudio preliminar», 1983, p. 44; Paul LAFARGUE, *Les trust américains...*, 1903, p. 138.

7. Artur CUYÀS, *El muchacho: libro de orientación en la vida*, Madrid, Imprenta de Juan Pueyo, 1918, p. 31. Així admira l'empenta americana: «En los Estados Unidos, apenas sale un nuevo invento cuando ya hay quien le busca los defectos o inconvenientes y lo perfecciona. De este modo, sacando patentes de invenciones, se han hecho ricos muchos industriales de aquel país», p. 42; sobre l'anglès, p. 26. Es pot consultar una ampliació sobre l'obra de Cuyàs en la comunicació que vam publicar a A. ESTERUELAS, «Artur Cuyàs. Una contribució a la formació professional», a *Actes de les XIV Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans*, Mataró, Ajuntament de Mataró, 1999, p. 213-218.

8. J. ROCA I ROCA, *Discurso leído en el reparto de premios a los alumnos de las escuelas municipales el 1 de octubre de 1904*, Barcelona, Impresor Mariano Galve, 1905. (Citat per Ramon CASTERÀS, *Franklin i Catalunya: Franklin and Catalonia*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1992, p. 33, ed. bilingüe.)

Com podríem apreciar en molts altres aspectes, si fos el cas i tinguéssim temps, en la valoració que es farà dels Estats Units de l'Amèrica del Nord trobem una línia de confluència i d'apropament entre les diverses manifestacions ideològiques i pedagògiques. A més, els Estats Units desenvolupen un paper gens menyspreable en el pensament dels anarquistes, efecte que no fou indirecte i dissimulat, sinó majoritàriament, i especialment, directe. Això no significa que en alguns moments i casos el model nord-americà no hagi estat jutjat negativament. Ben mirat, el país transatlàntic, envejat o criticat, ha estat constantment present en la construcció cultural i pedagògica del panorama català. En realitat, el primer autor que va parlar dels «Estats Units d'Europa» fou Bakunin.

No podem oblidar que aquest seguidisme, com ha indicat Lázaro Lorente, també el trobem en el moviment racionalista i socialista. L'anomenada pedagogia científica creà un ampli interès per la psicologia evolutiva i per la psicologia de l'educació, ambdues sorgides de l'interès higiènic primigeni. Com a resultat de l'esmentada motivació, els Estats Units, juntament amb Alemanya, es troben a principis de segle a l'avantguarda dels estudis psicològics.⁹ En última instància, els Estats Units seran un model a seguir ja que a més a més de crear escoles normals, com féu Joan Bardina, també crearen laboratoris d'investigacions i estudis sobre el nen, com l'Escola del Remei bardiniana va pretendre fer i ser en cert sentit.¹⁰

El científicisme no havia estat una de les raons declarades per Gumersindo de Azcárate, «admirador de esa civilización», en la conferència pronunciada el 15 de febrer de 1892 a propòsit de la commemoració del descobriment d'Amèrica. En el marc d'un pensament d'esperit nacional o ecologia social, declarava que «[...] fácil es notar, por ejemplo, el predominio del orden científico en Alemania y el del económico ó industrial en Inglaterra» i, a continuació, atorgava el caràcter de «lo más» a «la riqueza y la política», «[...] están construyendo el palacio, ya vendrá el espíritu á habitarlo».¹¹ No obstant això, els Estats Units comencen a posar-se al capdavant en filosofia pràctica i en política. I en educació.

Assistir enamoradament a l'evolució del país de Franklin no és obviar que, davant del procés d'independència, alguns anarquistes mostraren una clara crítica a la «soberbia ambición yanqui».¹²

9. L. M. LÁZARO LORENTE, *Prensa racionalista y educación en España (1901-1932)*, València, Universitat de València, 1995, p. 70-71.

10. Vegeu BOULENGER, «Las estaciones de estudios pedalgógicos», *Boletín de la Escuela Moderna*, núm. 5 (1 novembre 1908), p. 103-104; també Pierre BRIZON, «La Escuela Americana», *Boletín de la Escuela Moderna*, núm. 2 (1 febrer 1909).

11. Gumersindo de AZCÁRATE, *Los Estados Unidos*, Madrid, Establecimiento Tipográfico Sucesores de Rivadeneyra. (Conferència pronunciada el 15 de febrer de 1892 a l'Ateneu de Madrid. Les citacions a la p. 11.)

12. Anselmo LORENZO ASPERILLA, «Constitución y Regeneración de España», a *Vida anarquista*, Barcelona, 1912, col·l. «Biblioteca de Tierra y Libertad», p. 62-65. (Citació a la p. 53.)

No és correcte pensar en els Estats Units com un país conservador. No ho era. Ni de lluny. Era un país capbussat en una època de pensament de contraposició: abolicionisme, no resistència, transcendentalisme i falansteris fourieristes. En definitiva, era una nació on «todos estamos un poco locos con los innumerables proyectos de reforma social; no hay hombre ilustre que no tenga un plan de una nueva comunidad en el bolsillo».¹³ D'alguna manera aquesta confluència amb els EUA tingué el seu sentit si compartim l'opinió de Gutiérrez quan afirma que «[...] todos surgían del despertar general del sentimiento moral», interès que, com sabem, no era estrany a un pensament com l'anarquista, que sempre s'ha definit com una praxi moral.

Salvant les distàncies, alguns treballs actuals han relacionat el pensament de Ralph Waldo Emerson i de Henry David Thoreau (1817-1862) amb el pensament contracultural contemporani. Emerson era un fervent creient en la bondat de la naturalesa i mostrava una certa insatisfacció respecte dels valors de la seva civilització. Thoreau, que a més a més d'escriptor i filòsof, era naturalista, va posar les bases de la resistència passiva amb el seu escrit *Desobediència civil* (1849). Ambdós apareixien com uns individualistes romàntics que no apreciaven gaire la societat de la massa; també foren valedors, en la pràctica, de l'autosuficiència, especialment Thoreau, que va viure una temporada en una cabana a la vora del Walden Pound. En definitiva, podem reconèixer una sintonia entre el pensament «hippy» i llibertari i la filosofia neoliberal i de lliure mercat de la dreta conservadora.¹⁴ Històricament va passar quelcom semblant. Aquesta mateixa idea respecte a la sintonia entre el pensament anarquista clàssic i el pensament liberal, especialment franklinià, l'hem expressat en altres ocasions. Ara hem aportat una dada més.

Revistes en el cor dels Estats Units

La influència dels Estats Units, que es plasmà en diferents camps del saber, com ara l'arquitectura, es deixà sentir també en els llibres de text. El *Juanito*, de Parravicini, o *El Muchacho*, d'Artur Cuyàs, tingueren una acollida important als Estats Units. També el menys conegut *Lecciones de Moral, Virtud y Urbanidad*, de José de Urcullu. Aquest llibret de lectura de dues-centes quaranta-sis pàgines va tenir una àmplia repercussió en les escoles americanes, com podem llegir en la seva portada.

13. Seguint una citació d'Emerson. Luis GUTIÉRREZ DEL ARROYO (trad.), *Horacio Mann y la escuela pública en los Estados Unidos*, Madrid, Espasa Calpe, 1930, p. 90.

14. Joseph HEAT i Andrew POTTER, *Rebelarse vende: El negocio de la contracultura*, Madrid, Taurus, 2005, p. 85.

L'aventura capitalista generà el somni americà, un somni que es farà àmpliament present en la revista més famosa impulsada per la burgesia conservadora catalana resident als Estats Units, i Amèrica en general. *La Lluanera de Nova York*, revista puntal de la Renaixença i vincle directíssim de Catalunya amb l'Amèrica del Nord, portava per sotstítol *Revista catalana de novas y gresca*, i la dirigia Artur Cuyàs, mentre Felip Cusachs hi feia els dibuixos. En total sortiren setanta-tres números (novembre de 1874-maig de 1881) i hi col·laboraren una bona part dels escriptors i els artistes catalans de l'època.

Com s'indica en els primers números, la revista veia la llum el primer dia de cada mes. En la primera plana contenia un dibuix, generalment de Felip Cusachs, que representava «escenas catalanas, costums i tipos YANQUIS, sucesos de actualidad, caricaturas, etc.». Cusachs treballava de dibuixant en el *Daily Graphic*, un periòdic d'aparició diària on s'aplicava l'aleshores nova tècnica de la reproducció d'un dibuix sobre pedra litogràfica per mitjà de la fotografia, com s'explica en el primer número de *La Lluanera*.

El contingut del periòdic s'ajustà a allò que des dels seus inicis es pretenia: «Las altres planas contindrán novas de Catalunya y dels Estats Units, descripciones de costums americanas, articles serios y jocosos, correspondencias de varias parts del mon, poesias originals y traduhidas dels millors poetas inglesos, cuentos, epigramas, etc., etc.» Començaren essent agents de *La Lluanera* Emili Puig, a Nova York; M. Capo, a l'Havana; Lopez Bernagosi, a Barcelona, Rambla del centro, però a poc a poc s'anaren ampliant i fluctuant considerablement. A més a més, Emili Puig en va ser el fundador, juntament amb Cuyàs.

En *La Lluanera de Nova York*, com indica Lluís Costa, Samuel Giberga publicà un seguit d'articles a finals de 1877 amb el títol genèric de «Los Americanos», on descrivia aquest tipus de catalans anomenats els «indianos» o «americanos», és a dir, l'home de bé franklinià, on indicava les virtuts del bon català, és a dir, treball, perseverança i esforç.¹⁵ Com afirma Lluís Costa, en aquests articles s'assenyalaven dos tipus d'*americanos*, el frívol i el compromès; «Aquests altres “americanos”, lector, son rics sense ostentació; fan bon ús de llur fortuna, dedicantla á sólidas empresas qu'aumentan lo comers de l'pays ensemps que llur propi caudal; no son epicúreos com los demás; procuran embellir ó agrandir lo pobre ahont donaren

15. Els *americanos* o *indianos* eren els catalans que van anar a Amèrica a fer fortuna i que, una vegada aconseguida, tornaven a les seves poblacions d'origen a «retornar» en filantropia part del que havien aconseguit. Cal recordar que el 1778 es va promulgar la Llei de lliure comerç amb Amèrica. Per exemple: «¿Crees tú que los genios que ha habido en el mundo, esos hombres que han dejado a la posteridad un nombre imperecedero, lo han logrado sin mucho estudio? No; sólo se alcanza la fama a fuerza de estudio, de trabajo y de perseverancia.» (Artur CUYÀS, *El muchacho...*, 1918, p. 44.)

los primeros passos, y, finalment, may se posan en evidencia» (p. 5). Aquesta actitud quedava reflectida també en el numero 36 de l'abril de 1878 quan s'indicava que: «En la isla de Cuba se trevalla molt y s'gosa poch; se vegeta, pero no s'viu; allí no hi ha més que una idea y una sola aspiració: fer fortuna.»¹⁶

En l'educació dels *americanos* el treball era tan important que fins i tot *La Llu-manera de Nova York* acabava per, exagerant, demonitzar el treball i l'afany de lucre tan central a les seves vides que oblidaven la resta: «¿Degeneran los catalans á Cuba? Ens habem preguntat varias vegadas al veurer la indiferencia y apatía dels nostres paysáns en alguns assumptos en que convindria que's moguessen ab entussiasme [...] sols en gran ocasions es quand lo patriotisme dels catalans se posa la barretina. Necesitan que'ls punxin pera bellugarse.»¹⁷

En *La Llu-manera de Nova York*, els catalans es mostraven immensament diferents als americans, als nord-americans. Malgrat ésser Cuyàs un partidari de les virtuts teològals nord-americanes, no faltaran en el seu periòdic les crítiques a la forma de vida dels Estats Units. Diríem que en la ment de Cuyàs, i dels seus col·laboradors, es trobava la idea d'una certa semblança entre els americans i els catalans, però essent el català superior al ianqui. Podríem indicar moltes citacions que mostren les crítiques a l'estil de vida americà, però bastarà amb una: «Caretas sen veuen aquí tot l'any; però son caretas de carn. En lloch la Hipocresia ha distribuït tantas caretas com en aquesta terra. Las donas las portan de sirenas, los homes de sátiros, ab banyas y tot. Lo Reverendo Pare Beecher la porta de capellá protestant molt devot, molt honest i molt sant. Lo President Grant la porta de un gran home, de un gran militar y de un gran governant; pero non porta més que la careta. Lo Secretari de Estat, Mr. Fish, ha escullit la careta de neutralitat; pero jo li he vist fer l'ullet als simpatisadors de *Cuba llibreta*. Lo Herald y altres periòdichs americans portan careta de il·lustració y de grans coneixements; pero sense la careta semblan tota una altra cosa. En fi, casi tots portan careta. Per axó dihém que aquí lo Carnaval dura tot l'any.»¹⁸

També el setmanari *En Patufet* es feia ressò del somni catalanoamericà explicant la història d'un oncle que va anar a Amèrica amb unes espartanyes i en va tornar milionari.¹⁹

16. L'original a *La Llu-manera de Nova York*, núm. 36 (abril 1878).

17. Citat per Lluís Costa. L'original a *La Llu-manera de Nova York*, núm. 45 (gener 1879).

18. *La Llu-manera de Nova York*, núm. 4 (febrer 1875).

19. La història, que de fet era un acudit, deia textualment: «—Hauries de fer com el teu oncle Pau (deia un pare al seu fill), que va anar a Amèrica amb un parell d'espartanyes, i va tornar amb un milió. —I què en faria jo, de tantes espartanyes (responia el fill).» Vegeu FUNDACIÓ FOLCH I TORRES, *En Patufet (1904-1938): Antologia i història*, Barcelona, Fundació Folch i Torres i Els Llibres del Castell, 2004, p. 112. (L'acudit va ser publicat el 1912.)

Sintonia i relacions amb els Estats Units

Cal tenir present que les relacions intel·lectuals entre Europa i els Estats Units es van accelerant i són recíproques. Per exemple, els treballs de Wundt (1832-1920) s'estenen pels Estats Units i reforcen el corrent darwinista.²⁰ Curiós, l'Amèrica del Nord recull la seva pròpia tradició reformulada: «La psicología norteamericana heredó la organización de los experimentalistas alemanes pero el espíritu de Darwin.»²¹

És important assenyalar que també Charles Darwin (1809-1882) havia cridat l'atenció sobre els valors de l'ètica victoriana —i no cal explicar la importància del protestantisme en el desenvolupament capitalista—, especialment en allò referent a l'ideal de progrés. Escrivia el famós naturalista a *El descenso del hombre*: «El notorio progreso de los colonos ingleses que supera al de aquellos colonos de otras naciones europeas, ha sido bien ilustrado comparando el progreso de los canadienses de extracción inglesa y francesa, y se ha atribuido a su “energía emprendedora y persistente”, pero quién puede decir cómo los ingleses ganaron su energía. Pues bien, existe aparentemente mucho de cierto en la creencia que el maravilloso progreso de los Estados Unidos, así como el carácter de su gente, son resultado de la selección natural.»²² Així havia de ser si tenim present que tots els autors nord-americans estan immersos en el mateix món que inaugura la cosmovisió darwiniana.

Una dada més de la relació entre el pensament transcendentalista i el darwinisme amb el pensament anarquista ens la dóna el que fou, precisament, ministre d'Economia, Lluís Nicolau d'Olwer (1888-1961). En la seva obra *Caliu* (1958), expressava aquest esperit *anarcoamericà* de la manera següent: «Llegíem i discutíem [...] Emerson, Carlyle, Max Nordau, Spencer. *The Man against [sic] the State* era el nostre evangeli individualista...» Fet que, si bé anecdòtic, ens parla també de la influència de Herbert Spencer en els medis anarquistes, que fou més important del que fins ara hem reconegut.

En l'anàlisi de les relacions, cal no oblidar la presència de la filosofia escocesa als EUA, especialment Thomas Reid (1710), catedràtic de Filosofia Moral a Glasgow, Dugald Stewart (1753-1828) i William Hamilton (1788-1856). Alguns estudiosos —entre els quals Misericòrdia Anglès i Cervelló— han adjectivat de constant i profunda la influència i presència dels escocesos als Estats Units i al Canadà.

20. Ángel C. MOREU CAIVO, *La psicopedagogía en España (1875-1936): La construcción del entorno psicopedagógico*, Universitat de Barcelona, Departament de Teoria i Història de l'Educació, 2000, p. 202, tesi doctoral.

21. E. G. BORING, *A history of experimental psychology*, Nova York, Appleton Century, 1950. (Citat per Moreu, 2000, nota 355.)

22. Charles DARWIN (1871), *The Descent of Man*, Princeton, Nova Jersey, Princeton University Press, ed. 1981.

Potser no seria una banalitat la suposició segons la qual fou precisament la influència nord-americana la que possibilità la presència de la filosofia escocesa a Catalunya. Cal no oblidar, no obstant això, que «[...] la filosofia escocesa no es va difondre a Catalunya més que en altres llocs d'Europa».²³ El cert és que altres autors han vinculat la influència decisiva de la filosofia escocesa a Catalunya a la recepció de l'individualisme angloamericà i el filoamericanisme català.²⁴ No és escabellat.

Alguna importància ha pogut tenir en aquest traspàs d'influències entre els Estats Units i Europa l'ascendència pedagògica de Pestalozzi, per altra part fora de dubtes. Un interès compartit i projectat també amb l'espiritisme, i, en conseqüència, amb l'anarquisme; també amb la frenologia, dues «ciències» amb una important presència en la Catalunya del XIX. Fent un parèntesi, cal esmentar que quan Compayré (1930) explica la vida d'Horaci Mann i el context social en què visqué, assenyala que eren, molts d'ells, partidaris i adeptes de la frenologia, a més a més de *teototalist men* (abstinència de les begudes espirituoses), *antitabaco men* (enemics del tabac) i antiesclavistes. No és sorprenent si tenim present que Horaci Mann va trobar en la frenologia la ciència pràctica entre la fisiologia i la psicologia. Segons Compayré el que l'atreia de les propostes de Gall i els seus deixebles eres les «lleis». És a dir, la part pràctica i utilitària.²⁵

Més enllà de l'anècdota, Pestalozzi tingué una bona representació en el país de Jefferson. Mostra i resultat d'aquesta omnipresència del pedagog suís la trobem el 1907 de la mà de Walter Scott Monroe i en el fet que historiava la presència del pedagog suís a l'Amèrica del Nord en la seva obra *History of the Pestalozzian Movement in the United States*.²⁶ La difusió de Pestalozzi pels Estats Units està en deute amb William Maclure, un escocès nascut a Ayr el 1763, però naturalitzat estadunidenc el 7 d'octubre de 1796 a Detroit. Incansable viatger, recalà en 1805-1806 a Suïssa, on entrà en contacte amb Pestalozzi, pedagog amb el qual es va entusiasmar de tal manera que va sentir l'impuls d'escriure un article sobre ell, que publicà a *The National Intelligencer*. Segons explica Gil Novalis, Maclure no parà d'enviar missioners

23. La filosofia escocesa va tenir «[...] un paper central en la configuració ideològica d'aquest període i va expandir la seva influència envers els EUA i Europa» (Joan CUSCÓ i CLARASÓ, *Francesc Llorens i Barba i el pensament filosòfic a Catalunya*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 62, nota 3. La citació és de Misericòrdia ANGLÉS CERVELLÓ, *El pensament de F. Xavier Llorens i Barba i la filosofia escocesa*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1998, p. 60).

24. Per exemple, Enric UCÉLAY-DA CAL, *El imperialismo catalán: Prat de la Riba, Cambó, d'Ors y la conquista moral de España*, Barcelona, Edhasa, 2003, p. 357.

25. G. COMPAYRÉ, *La vida de Horacio Mann*, 1930, p. 154.

26. Walter SCOTT MONROE, *History of the Pestalozzian movement in the United States*, Siracusa, C. W. Barden, 1907.

de la doctrina pestalozziana al país d'ultramar, el primer dels quals fou Joseph Neef, destinat curiosament al lloc on nasqué Franklin, Filadèlfia.²⁷

El filoamericanisme català arribà a tots els aspectes de la cultura, malgrat que no ha estat sant de la devoció dels treballs pedagògics que estudiaven l'educació catalana. Aquesta admiració sempre ha tingut el sentit i el significat i la confluència de dues capacitats paral·leles: la individual i l'emprenedora del poble català i de l'americà. D'exemples, n'hi ha més dels que podríem historiar. Valgui el fet que el compositor de l'òpera *El comte Arnau* (1904), Felip Pedrell (1841-1922), versionà, pels volts de 1880, però que no arribà a veure estrenar en vida, un poema simfònic de Henry Wadsworth Longfellow (1807-1882). Basat en el poema «Excelsior» del nord-americà, incitava a ser interpretat com un homeatge a la iniciativa personal, una obra que l'autor pretenia inspirada per la inevitable força espiritual de les idees.²⁸

No podia ser d'altra manera, també foren els Estats Units admirats per la seva avançada educació, que serà, tardanament, però insistentment, propagada per Altamira i Gumersindo de Azcárate. A Catalunya un dels encarregats de narrar la magnífica situació educativa fou Eladi Homs. Respecte a això, escrivia Ramon Rucabado: «Vostras cròniques deuen ser llegidas y meditadas per tots els joves de Catalunya. Es indispensable que vostras paraulas siguin conegudas, que vostras ensenyansas siguin aprofitadas. En los moments actuals de transició, de cambi, de preparació a la vida nova, no pot ser més oportuna la visió exacta y profunda del poble que deu ser nostre mestre en civilització, poble y rassa tan superiors a la nostra, que, com ja deieu, estan mes d'un sigle més endavant.»²⁹ Els Estats Units feia temps que practicaven la coeducació, que tants maldecaps ha donat a la pedagogia catalana i que també provocaria problemes a Eladi Homs, que, juntament amb altres, per defensar-la, van ser titllats com «los platónicos adoradores de los Estados Unidos...».³⁰

Aquests traspassos d'influències entre Europa i la pàtria de Franklin tingueren

27. Tota la informació de William Maclure, la presentem seguint A. GIL NOVALIS, «William Maclure y su primer viaje a España (1808)», *Revista Internacional de Sociología*, vol. XXXVII, núm. 30 (1979, 2a època), p. 83-230. Sobre Joseph Neef podeu consultar Charles W. HACKENSMITH, *Biography of Joseph Neef, Educator in the Ohio Valley: 1809-1854*, Nova York, Hearststone Book i Carlton Press Inc., 1973.

28. Vegeu Enric UCELAY-DA CAL, *El imperialismo catalán...*, 2003, p. 358.

29. Carta de Ramon Rucabado a Eladi Homs, de 16 d'abril de 1908. Josep MARTÍ I BAIGET, «Eladi Homs i Oller: un referent necessari en la renovació pedagògica catalana» (pròleg), a ELADI HOMS I OLLER, *Artículos pedagógicos*, Vic, Eumo, 2004, p. LIII-LIV (còpia a l'AEH). Aquesta obra recull algunes de les idees d'Homs sobre els Estats Units, però no inclou els «textos americanos».

30. Pilar BERTOMEU, «La coeducación: casos en que es conveniente o cuando menos tolerable», a *Congreso de Primera Enseñanza de Barcelona*, Barcelona, Tipográfica La Industria, de Manuel Tasis, 1911, p. 298. Josep MARTÍ I BAIGET, «Eladi Homs i Oller: un referent necessari en la renovació pedagògica catalana», 2004, p. LVI.

una especial rellevància també entre Escòcia, tan pròxima a Catalunya, i la mateixa República nord-americana. Un extraordinari exemple d'aquesta relació la trobem en William Maclure: «Su americanismo no es ocasional o de conveniencia: él se sentirá siempre ciudadano americano, como tierra de futuro y de revolución.»³¹ No va ser per a menys, Maclure acabà llaurant-se una apreciable fortuna, causa probable d'atemperament del seu socialisme i radicalisme anglès, i que lògicament l'ensenyà l'art de la prudència i la importància de la cautela del caràcter. Tot un exemple de liberalisme franklinià, com corresponia a un membre soci, des del 1799, de l'American Philosophical Society, fundada per Benjamin Franklin i presidida pel seu amic personal Thomas Jefferson.

Viatger infatigable, conegué Goethe en el periple per la República de Weimar l'any 1802.³² Més tard, el 1808, recalà a Manresa, provinent de Perpinyà, i després va seguir la costa fins a Cadis en un viatge que s'allargà de febrer a maig. Tornà a la Península per segona vegada el 1820, on va residir fins al 1824 per, després de passar per Anglaterra i Irlanda, tornar als Estats Units, on va compartir la vida amb Robert Owen: no endebades, alguns havien comparat la vida del socialista utòpic i la del mateix Pestalozzi, com si es tractés de dues vides paral·leles.³³ Com abans amb Pestalozzi, el 1919 passà una temporada estudiant les pràctiques d'Owen a New Lanark, fet que l'animà a fundar, més tard, una escola agrícola, on féu un intent de portar a terme les idees del gran pedagog: treball manual, intel·lectual i moral. Cal recordar que el protestantisme del pedagog suís era patent. Com indica Monroe, Maclure es va incorporar més tard, el 1824, a l'experiència utòpica de New Harmony, a Indiana.³⁴ No cal aprofundir en el tema: sabem que els catalans estigueren ben atents a les colònies d'Owen; entre aquests, Prat de la Riba.³⁵

31. A. GIL NOVALIS, «William Maclure y su primer viaje a España (1808)», *Revista Internacional de Sociología*, vol. XXXVII, núm. 30 (1979, 2a època), p. 183-230. (Citació a la p. 184.)

32. Cf. D. PETERSON i D. MERRILL (ed.), *The Portable Jefferson*, Nova York, The Viking Press, 1975. (La dada a Alberto Gil Novalis, «William Maclure y su primer viaje a España (1808)» [1979], p. 187.)

33. J. BESTEIRO, «Pestalozzi. El canto del cisne», *El Socialista* (17 febrer 1927). Citat per A. VIÑAO FRAGO, «La recepción de Pestalozzi en España (1900-1936)», p. 159, nota 49, a J. RUIZ BERRIO et al., *La recepción de la pedagogía pestalozziana en las sociedades latinas*, Madrid, Endymion, 1998, p. 127-163.

34. W. S. MONROE, *History of the Pestalozzian Movement in United States*, Nova York, Arno Press & The New York Times, 1969. (Especialment les p. 28-29 i 47-50.)

35. E. PRAT DE LA RIBA, «Algunes fàbricas modelo en Inglaterra», *Revista Jurídica de Cataluña*, núm. 497 (1897). Hem d'entendre l'atenció pràctica a les colònies industrials, que recomanarà amb interès, per la seva funció educativa i per la seva capacitat d'atenuar els problemes que la pròpia urbanització provocà. Vegeu, per exemple, I. TERRADES SABORIT, *Les colònies industrials: Un estudi entorn del cas de l'Ametlla de Merola*, Barcelona, Laia, 1979; R. FRIGOLA i E. LLARCH, *Viladomiu Nou: Colònia industrial: Economia industrial*, Barcelona, Graó, 1987.

Utopisme i anarquisme. Un pont entre Catalunya i els Estats Units

L'utopisme es pot llegir també en clau higienista. Ben mirat, quedà lligat vocacionalment i professionalment a la medicina. Efectivament, foren els joves metges Joan Rovira i Pere Montaldo dos dels qui participaren en l'aventura cabetiana als Estats Units, amb el frustrat intent de crear Icàries sense propietat privada, com també va fer un altre metge: Francesc Suñer i Capdevila. El comunisme cabetià tingué una remarcable presència a Catalunya, on encara es pot resseguir el seu rastre.³⁶

El socialisme utòpic, no cal dir-ho, fou un nexa d'unió de la vella Europa amb la nova Amèrica tan plena de projectes il·lusionants. No és difícil concloure que el país transatlàntic devia representar en les consciències col·lectives la possibilitat de realitzar un somni: la possibilitat de construir un món millor. Tant fou l'interès per l'utopisme que, com sabem, la línia divisòria, quasi imperceptible i confusa, entre el milenarisme religiós i el socialisme utòpic, especialment el destil·lat per Robert Owen, queda difuminada.³⁷ No és d'estranyar, doncs, que alguns socialistes utòpics espanyols, com Ramon de la Sagra (1798-1871), fessin els seus viatges al país de Franklin. En el cas del gallec, la seva motivació provenia de veure el funcionament del sistema d'ensenyança mútua, impressions que plasmà en l'obra *Cinco meses en los Estados Unidos de la América del Norte*, publicada a París el 1836 i de la qual Rafael Altamira havia dit que «[...] a mi juicio, es tan importante como la de Tocqueville».³⁸ Més tard (1837), De la Sagra serà elegit a Corts i començarà la seva obra de reforma social i educació popular.³⁹

36. «L'èxit del comunisme cabetià i de la seva Icària han deixat un record urbà a Barcelona: la Icària del Poblenou. Diversos autors antics ho esmentaren, com Víctor Balaguer a *Guia-cicerone de Barcelona a Granollers*, de 1857: "Más que por el Taulat, es conocido este barrio por Pueblo Nuevo, y aún muchos lo llaman Icaria. Su origen es moderno, de pocos años. Antes eran tres o cuatro casas esparcidas, pero en pocos años fueron construyéndose edificios unos tras otros, y como esto sucedía en la época en que el famoso Cabet volvía locos a muchos jóvenes con sus planes icarianos, coincidiendo la fundación de este pueblo nuevo con la marcha de algunos jóvenes barceloneses que quisieron ir a la expedición de Cabet, de aquí el nombre de Icària que se le dio y por el cual durante todos estos años ha sido conocido vulgarmente". (Citat per Josep TERMES ARDEVOL, «Literatura utòpica a Catalunya», a J. TERMES ARDEVOL, *Històries de la Catalunya treballadora*, Barcelona, Empúries, 2000, p. 51-56, especialment p. 55.)

37. «[...] Hubo en los Estados Unidos, en las tres décadas anteriores a la Guerra Civil, una frontera blanda, fácilmente traspasable, entre milenarismo religioso (como los Shakers) y socialismo utópico (especialmente los owenistas), especialmente en el famoso *burn-over district* del oeste de Nueva York.» (Eric UCÉLAY-DA CAL, *El imperialismo catalán...*, 2003, p. 353.)

38. Rafael ALTAMIRA, «España, los Estados Unidos y América», *Revista de las Españas*, núm. 7-8 (març-abril 1927), p. 175-177.

39. Sobre Ramon de la Sagra, vegeu l'article de Juan Antonio GARCÍA FRAILE, Belén MUÑOZ GINER i Laura SANZ RUANO, «La influencia del pensamiento pedagógico de Pestalozzi en las concepciones educativas del

Caldria contemplar, també, la relació entre el pensament utòpic, en general, la puerilitat i la joventut, sobretot perquè alguns autors han suggerit aquests trets característics com a factor de l'èxit del pensament clàssic nord-americà.⁴⁰ És indubtable que l'anarquisme, com una proposta utòpica, tingué una atracció enorme sobre una part de la població del XIX, i és possible i probable que avui puguem detectar la seva essència en una part de la cultura juvenil.⁴¹

La versió literària de l'utopisme també restà present en el pensament anarquista, que sempre mostrà un gust per les fabulacions científiques de Jules Verne i H. G. Wells. D'aquest últim, per cert, l'editorial Maucci se'n féu ressò a bastament. A nivell hipotètic caldria considerar la possibilitat que l'utopisme s'utilitzés precisament com a forma de lluita contra altres radicalismes, la qual cosa faria sorgir en els anarquistes la necessitat de desmarcar-s'hi, en certa manera; aquest sembla el sentit de les paraules de Lorenzo que tot seguit reproduïm: «Somos anarquistas, repetimos, pero no utopistas. Aceptamos aquellas teorías que adquieren valor científico como resultado del estudio, de la observación y del conocimiento del mundo y del hombre, pero desechemos aquellos futurismos imaginativos que quieren dar á la sociedad del porvenir cierta semejanza con los edenes celestiales de las religiones. ¿Quién es capaz de concebir la futura Icaria, la bella Utopía, la brillante Ciudad del Sol, cuando apenas se conoce al hombre?»⁴²

Una altra raó d'admiració dels Estats Units, que també explica la capacitat de la proposta per captar les diferents ideologies presents al segle XIX, és la repercussió de la discussió racial, de moda per la fama de les tesis darwinistes. Efectivament, a Anglaterra i als Estats Units les reflexions sobre l'ecologia social i espe-

---

socialismo utópico español: El caso Ramon de la Sagra (1798-1871)», a J. RUIZ BERRIO *et al.*, *La recepción de la pedagogía...*, 1998, p. 196-210; també A. ELORZA, «La reforma social en Ramón de la Sagra», a A. ELORZA, *Socialismo utópico español*, Madrid, Alianza, 1970. Podeu veure Ramón de la SAGRA, *Cinco meses en los Estados Unidos de la América del Norte*, París, Imprenta de Pablo Renouard, 1836.

40. «[...] el éxito de los norteamericanos parecía fruto de su puerilidad, una suerte de juventud eterna; todo ello podía ser imitado con provecho en Catalunya i en España». Enric UCCELAY-DA CAL (2003), *El imperialismo catalán...*, 2003, p. 360. Sobre la relació entre utopisme i joventut vàrem escriure l'article següent, A. ESTERUELAS i J. VENTURA, «La joventut en l'anarquisme (1868-1914)», *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, núm. 6 (2003), p. 44-55. (Monogràfic dedicat a *Associacionisme juvenil, socialització i educació al segle XX*.)

41. «Es tracta, al contrari, d'una atracció real, documentada des del temps de la Primera Internacional a les memòries i biografies de nombrosos "proletaris militants" de dintre i fora d'Espanya», S. TÀVERA, «Escola de rebel·lia. La joventut en l'anarco-sindicalisme», a Enric UCCELAY-DA CAL (dir.), *La joventut a Catalunya al segle XX: Materials per a una història*, vol. I, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1987, p. 140. Citació a V. ALBA, *Historia social de la juventud*, Barcelona, 1979, p. 149; també Anselmo LORENZO ASPERILLA, «Acracia», a *Vida anarquista*, 1912, p. 141-143.

42. Anselmo LORENZO ASPERILLA, «Acracia», a *Vida anarquista*, 1912, p. 99.

cialment sobre les races tindran una força inusitada, com ha posat de manifest, entre d'altres, Horsman.⁴³ Si la tematització de les races s'inscriu en un ambient culturalista, i no exclusivament genetista, el culturalisme afectà també el pensament d'alguns anarquistes.⁴⁴

A més a més de l'utopisme i el culturalisme, entre els anarquistes estigué present el pensament clàssic nord-americà. En diverses ocasions el traductor de l'Escola Moderna Anselmo Lorenzo Asperilla tenia ben present el que passava a les terres de Franklin i no oblidava citar senadors quan calia, o referir-se a «las grandes asociaciones norte-americanas» o utilitzar paraules angleses —*unemployed*—. ⁴⁵ Les notícies nord-americanes tenien una certa presència en els periòdics anarquistes, com ara el coneixement dels anomenats «milmillonarios» «[...] de los cuáles hay diez en los Estados Unidos».⁴⁶ O s'apressava a citar les paraules de Castelar contra Sagasta en el debat sobre La Internacional: «[...] rechace sus instituciones, porque una parte de ellas está copiada de los Estados Unidos».⁴⁷ Uns Estats Units que són considerats progressius pel *viejo joven*, el país de les llibertats polítiques, abocat, no obstant això, a un atomisme social per culpa de «[...] la riqueza extraordinaria alcanzada por ciertos especuladores e industriales».⁴⁸

Les propostes de Lorenzo són interessants perquè presenten l'ambivalència que mostraran els àcrates «catalans» davant la República d'Ultramar. Aquesta actitud es tornarà clarament negativa quan es tracti de pensar la nació de Jefferson en clau social. Arran d'una entrevista dirigida «contra» Jean Grave, l'autor de *Les Aventures de Nono*, escrivia el traductor de l'Escola Moderna en «La sociedad de la trufa»: «Ahora me explico el predominio de los cerdos en los Estados Unidos, que hizo cambiar el nombre de República Modelo por el de República Tocinera: se asocia-

43. Vegeu R. HORSMAN, *La raza y el destino manifiesto: Orígenes del anglosajonismo racial norteamericano*, Mèxic DF, FCE, 1985.

44. «[...] Rafael Barret, nacido en Torrelavega en 1876 y muerto en Francia en 1910. [...] Barret ofrecía un paralelo a Gener en cuanto su ideario elitista quedó adscrito por entonces al anarquismo. Efectivamente, Barret fue un libertario conservador que, empezando desde el individualismo radical, llegó no sólo al ideal del hombre superior, sino aún más allá, hasta la aspiración del “hombre-nación” encarnación del genio nacional o de la raza...», Enric UCÉLAY-DA CAL, *El imperialismo catalán...*, 2003, p. 280.

45. Anselmo LORENZO ASPERILLA, *El pueblo*, Tolosa, Universo, 1951, p. 118, cita el senador Summer, a *Vida anarquista*, 1912, p. 129, inventari de 1911.

46. Anselmo LORENZO ASPERILLA, «¡Basta ya!», a *Vida anarquista*, 1912, p. 109. (A la p. 112 donava notícia del judici contra els anarquistes Haywood, Mayer i Pettibone.)

47. Anselmo LORENZO ASPERILLA, «Al abogado del diablo», a *Vida anarquista*, 1912, p. 50. «Pero la humanidad ha ganado las naciones progresivas de América»; «¡Ya es hora! O ¡Ya es tarde!», a *Vida anarquista*, 1912, p. 159.

48. *El poseedor romano: El patrimonio universal*, París, Solidaridad Obrera, 1956.

ron los ciudadanos, de burgués para arriba, con todos los cerdos de la República para aprovechar mejor el monopolio de las trufas; pero la asociación cochino-ciudadanesca les ha salido mal, porque a última hora se ha formado el *trust* de la trufa y ahora sólo la comen los millonarios.»⁴⁹

La capacitat d'autonomia dels Estats Units

Una altra raó de l'admiració dels Estats Units d'Amèrica fou la seva capacitat col·lectiva per aconseguir la seva autonomia. La seva posició privilegiada es devia al reconeixement de la varietat de la seva cultura. En últim terme, tant Almirall com també Prat mostraven predilecció pels estats expansius, i admiraven, en conseqüència, els Estats Units. En el fons estem davant de la pugna entre la nació i l'Estat, de l'Antic Règim i del nou capitalisme, fins i tot d'una antropologia catalana i una altra de castellana: «[...] lo que combatía Sarmiento y combate la actual América es la supervivencia de los conquistadores, de los hidalgos, de la España imperial, completamente reñida con el espíritu mercantil; de esa España que excluyó de la obra colonizadora a los vascos y a los catalanes, a los representantes de la energía reproductora, de los hábitos comerciales, del sentido moderno de la vida».⁵⁰

En el rendiment romàntic a la nova República tingué un paper força rellevant Valentí Almirall. Caracteritzat positivament, i inicialment, per Torras i Bages com «un enamorat de la llibertat anglosaxona», pogué llegir la rèplica de les seves tesis a *La tradició catalana*. No podem descartar que Torras i Bages tingués la consciència clara segons la qual la imitació era un camí que portava directament a la construcció de la personalitat autònoma; ell, no obstant això, era partidari d'una moralitat induïda per l'esperit del poble que, segons el seu criteri personal, era irremeiablement pairal. Ara bé, seria injust oblidar que si bé era crític amb Almirall, no l'era menys amb si mateix i reconeixia que la seva obra cimera representava el nexa entre les propostes de sant Tomàs i les del filòsof, crític i historiador francès, tot i que de clares tendències anglòfiles, Hippolyte-Adolphe Taine (1828-

49. Anselmo LORENZO ASPERILLA, «La sociedad de la trufa», a *Vida anarquista*, 1912, p. 186. També donava notícia del manteniment de l'esclavisme: «Con escándalo se ha visto, en los emporios de la actividad norteamericana, grupos de hombres con el rostro enmascarado, sin energía rebelde, perdida toda dignidad, vendiéndose, ofreciéndose a trabajar toda su vida al servicio de un amo a cambio de comida, vestido y albergue», a *El poseedor romano: El patrimonio universal*, 1956, p. 13.

50. Frederic RAHOLA, *Sangre nueva: Impresiones de un viaje a la América del Sur*, Barcelona, 1905, p. 447. Citat per José-Carlos MAINER, *La doma de la quimera...*, 1988, p. 125.

1893).⁵¹ No deixa de ser curiós que Taine demanés ésser enterrat pel ritu protestant el 1893 a París.

Certament, la lluita de Torras estava destinada al fracàs, en allò referent a la popular admiració pels Estats Units; no li quedà altra possibilitat que reconèixer la importància de la nació admirada per Almirall, destacant, però, el respecte que allèn sentien per la creu de Crist.⁵² De fet, quan Torras cita, com havia fet Bardina, George Washington («[...] el mateix Washington, fundador de la Unió Nord-Americana, no féu més que harmonitzar i segellar el que la naturalesa de les coses li presentava...»), deixa ben clar que és l'acció de Déu la que hi ha al darrere de les accions del president («no fou Washington, sinó Déu, qui formà aquells pobles...»)⁵³

El primer apropament als EUA d'Almirall cal cercar-lo en la seva coneguda *Memoria en defensa de los intereses morales y materiales de Cataluña* (1885) i, més tard, a *Lo catalanisme* (1886). En aquesta última obra continuava els arguments iniciats amb la *Memòria*. En el preàmbul començava comparant les solucions monàrquiques amb els estats republicans, bàsicament Suïssa i els Estats Units, per a després passar a proposar les alternatives que ell entenia aplicables a Espanya.⁵⁴ Amb gran entusiasme publicista, Almirall publicava també un estudi polític de *La Confederación Suiza y la Unión Americana*, només amb l'objectiu d'insistir en allò que ja havia exposat a *Los Estados Unidos de América* (1884).⁵⁵ Que Suïssa està present en el pensament català com a exemple de federalisme republicà és clar, però cal estar avisat que són els Estats Units, i en certa mesura també Canadà, la guia d'aquest republicanisme.

51. Josep TORRAS I BAGES, «Introducción», a *De regionalisme*, vol. VIII, Barcelona, Biblioteca Balmes, 1925, col·l. «Obres Completes», p. 163-166. Citat a Enric UCELAY-DA CAL, *El imperialisme catalán...*, 2003, p. 141. Taine va viatjar al Regne Unit el 1858, on va entrar en contacte amb el liberalisme, fet que li desvetllà l'interès per la cultura i el pensament britànic. Cal destacar que Taine posà de moda les interpretacions que alguns denominen psicologia social nacional.

52. Josep TORRAS I BAGES, *La tradició catalana*, Barcelona, Edicions 62, 1981, p. 113: «Lliure és la nació dels Estats Units d'Amèrica, mes sabut és de tothom quant respectada és allí la creu de Crist...», o, en un altre lloc, «[...] les autoritats civils de la Unió Americana [...] acaten i veneren els seus Cardenals...», p. 98.

53. Josep TORRAS I BAGES, *La tradició catalana*, 1981, p. 94; Joan BARDINA I CASTARÀ (1908), «El valor de l'Educació», a B. DELGADO et al., *Joan Bardina: Un revolucionario de la pedagogía catalana*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1980, p. 127-136.

54. Per exemple, «No queremos detenernos en las naciones republicanas, que, como los Estados Unidos en Norteamérica y Suiza en Europa, deben su prosperidad al reconocimiento de los fueros de la variedad...», i acabava dient: «¿Qué solidez, qué ordenada marcha ostentan los Estados que reconocen los fueros del particularismo?», Valentí ALMIRALL, *Memoria en defensa de los intereses morales y materiales de Cataluña*, Barcelona, Estampa de Lluís Tasso Serra, 1885.

55. Valentí ALMIRALL, *Los Estados Unidos de América*, Villanueva, Establecimiento Tipográfico de F. Miquel y Cía, 1884.

Que aquest marc d'inspiració dels Estats Units fou un motor de generació d'ètiques i de comportaments morals es torna a fer matèria en l'enaltiment del *self government* nord-americà, un fet que Prat atribuï a l'estima dels EUA per part catalana.

Resulta bastant clara la relació entre autogovern i el *self made man* franklinià. Malgrat que no podem explicar-la ara, no podem deixar de portar a col·lació la relació entre la contínua afirmació del civisme català, del projecte pedagògic de construcció d'una ciutadania i la insistència nord-americana en el «pes moral de l'individu emprenedor», desenvolupada independentment de les institucions polítiques oficials, com al marge del poder estatal restava Catalunya. És important insistir en el fet nacionalista per explicar aquest caràcter individualista i emprenedor.

Catalans emigrants

Que fins l'enriquiment definitiu de Barcelona, molts intel·lectuals catalans es varen deixar enlluernar per la capital de l'Estat, com ha remarcat Antoni Jutglar, és un fet a bastament conegut. Madrid va ser lloc de peregrinació de llozers acadèmics i de distincions polítiques.⁵⁶ Per les raons que sigui.

No és, no obstant això, la capital la geografia que ens interessa ara sinó el vesant de la immigració a Cuba. L'aportació de la perla antillana a l'educació catalana potser no és més interessant que la madrilenya, però sí és més desconeguda. Primer, perquè Cuba era el camí lògic per on passaren les idees americanes a Espanya i a Catalunya, i, segon, perquè hi hagué un bon nombre de catalans, especialment els residents de la costa, que s'instal·laren a Cuba.

Tot i que les raons de l'emigració són moltes, no és poc important l'efecte que causà l'aixecament de la prohibició de comerciar amb Amèrica, així com la crisi de la marina mercant. No és cert, no obstant això, que l'emigració estigués motivada només per dificultats econòmiques i per la misèria que es vivia en el camp català a les primeries del segle XIX.⁵⁷ Aquestes raons tòpiques les va desfer Jordi Maluquer, «1) la població de Catalunya enregistra els dos primers terços del segle XIX una expansió formidable... 2) hi ha proves abundants que en el període de la major emigració cap a Amèrica tenia lloc una immigració de forasters cap a Catalunya encara més abundant... 3) la producció industrial catalana experimentava

56. Antoni JUTGLAR, *Pi y Margall y el federalismo español*, Madrid, Taurus, 1975, p. 111.

57. Aquesta és una de les raons adduïdes per explicar l'emigració: «Las crisis agrarias del último cuarto de siglo...», José-Carlos MAINER, *La doma de la quimera...*, 1988, p. 122.

un creixement continuat i molt intens entre 1820 i 1860».⁵⁸ Si, segons Maluquer, no és creïble que en uns moments econòmicament dolços per a Catalunya, als catalans més emprenedors se'ls acudeixi la idea d'emigrar, no per això no hauríem de reconèixer les dificultats que comportà la pèrdua del mercat americà: atur i misèria per a molts fogars catalans.⁵⁹

Pel que fa a l'educació, no és aquest el moment d'estendre's, però sembla que la cubana influí més aviat poc en l'educació dels qui s'instal·laren a l'illa, especialment perquè s'anava a Amèrica a fer negoci, és a dir, es disposava de la formació que calia per aconseguir els fins pretesos. I no obstant això, la ruta comercial amb Cuba actuà com a escola de formació dels emprenedors ja que l'emigració catalana estava formada majoritàriament per homes dedicats a l'activitat comercial.

Cuba estava plena d'immigració catalana de poblacions costaneres, especialment del Maresme. L'emigració tenia un objectiu: obrir mercats, és a dir, fer negoci i fer fortuna.⁶⁰

La importància de l'emigració, especialment en un sentit qualitatiu, fou tal que s'arribà a convocar el Primer Congrés de l'Emigració a Santiago de Compostel·la del 6 al 8 de setembre del significat any de 1909. En aquest congrés es recollí la idea segons la qual l'emigració adquiria el sentit de tornar en benefici individual el que era un mal social. Aquesta argumentació l'havíem trobat ja en Rafael Altamira: «Los que van a América, los que han consumido allí las fuerzas de su juventud, son la demostración viva de que todo español es capaz de las más altas actividades económicas y de que, cuando se encuentra en un medio favorable, vale tanto como cualquier hombre de cualquier raza.» El catedràtic, més endavant, assenyalava aquests emigrants com un factor de regeneració social.⁶¹ És a dir, una situació més o menys tràgica, com és el fet de deixar la pròpia terra, esdevenia un factor de desenvolupament de la pròpia terra per la filantropia que acompanyava l'educació popular catalana.

58. Jordi MALUQUER DE MOTES I BERNET, «Els catalans a Cuba abans de la independència», *Revista del Colegi*, núm. 103 (1998), p. 4-18. (Número monogràfic dedicat a *La desfeta colonial de 1898 i Catalunya*. La citació a la p. 17.) Sobre l'emigració, també J. NADAL OLLER, *La població espanyola (siglos XVI al XX)*, Barcelona; Juan F. MARSAL, *Hacer la América (Biografía de un emigrante)*, Barcelona, Ariel, 1972.

59. Sobre els aldarulls, vegeu Josep FONTANA, *La quiebra de la monarquía absoluta 1814-1820*, Barcelona, Ariel, 1974, especialment p. 321.

60. Jordi MALUQUER DE MOTES I BERNET, «Els catalans a Cuba abans de la independència», 1998, p. 17. «[...] L'"anada a Amèrica" era un inici gairebé obligat per a tothom que volgués dedicar-se als negocis». «Tractaven, en definitiva, de trobar el camí directe cap a la fortuna.» Resulta interessant el llibre de Jordi MALUQUER DE MOTES I BERNET, *Nación e inmigración: los españoles en Cuba (siglos XIX y XX)*, Gijón, Júcar, 1992.

61. Rafael ALTAMIRA, *España en América*, València, 1910, p. 24. Citat per José-Carlos MAINER, *La doma de la quimera...*, 1988, p. 123-124. «Por eso y por lo que luego, vueltos a la patria, reflejan de esas condiciones en nuestra vida nacional, yo los estimo y sostengo que son uno de los factores de nuestra regeneración.»

Cuba i filantropia són dos mots que troben un lligam estret amb algunes poblacions costaneres. És aquest el cas d'Arenys de Mar. Anecdòtic, si es vol, però molt significatiu i aclaridor. Cal recordar que Francesc Flos i Calcat (1856-1929) nasqué a Arenys de Mar, que fou el fundador de la primera escola íntegrament catalana i que entre els seus interessos es trobava l'educació del caràcter català segons uns patrons que lligaven perfectament amb l'espiritualisme nord-americà. És important destacar la gran relació que mantingué aquesta població costanera amb Cuba i, a més a més, no hem d'oblidar que una de les raons per les quals va haver de plegar el Col·legi del Masnou, primera escola oberta per Flos, es troba en la crisi de la marina mercant, que obligà moltes famílies a emigrar a Amèrica.

Podem suposar que Flos va conèixer el filantrop Josep Xifré i Casas. Nascut el 1777 marxà a Cuba el 1798, i es traslladà a Nova York el 1823. Quan tornà a Barcelona féu construir el nou hospital amb un estil clarament americà imbuït de l'esperit franklinià. També subvencionà el Teatre Municipal i, com el mateix Franklin, constituí el cos de bombers, del qual fou capità. També significatiu resulta el fet que subvencionà els estudis frenològics de Marià Cubí i Soler (1801-1875), un altre dels representants franklinians més destacats.⁶²

Per altra banda, resulta enormement interessant observar la quantitat de literatura lligada al fenomen de l'emigració, «[...] exaltadora del valor social del emigrante, surgió, pues, como reflejo de un orgullo nacional con cierta base real y, más aún, como vulgarización de temas regeneracionistas que, a su vez, remontaban a una vaga mescolanza ideológica de sociología darwinista y nietzscheanismo».⁶³

El fenomen de l'emigració té importància, doncs. Planteja les relacions entre dues formes d'entendre el món que parteixen de Darwin. Òbviament les relacions teòriques amb el que estem dient en aquest article tornen a aparèixer. Darwin, com a impulsor del paradigma higiènic, i l'emigrant català a Amèrica, com a representant del paradigma liberal franklinià. Deriven en un nexa entre un cert tipus de liberalisme antropològic i una nova forma pedagògica de pensar centrada en el civisme, és a dir, en la relació de l'home amb la ciutat i el seu govern.

També el periodista Carles Martí donà notícia de l'emigració, especialment de la catalanocubana, fet que va pretendre historiar amb el títol *Los catalanes en América*, projecte del qual només arribà a publicar el primer volum, prologat per Francesc Cambó.⁶⁴

62. Unes petites notes sobre Xifré es poden llegir a Pere GRASES i Pere MOLA (ed.), *200 catalans a les Amèriques (1493-1987): Mostra del Diccionari de Catalunya i Amèrica*, Barcelona, Comissió Catalana del Cinquè Centenari del Descobriment d'Amèrica, 1988.

63. José-Carlos MAINER, *La doma de la quimera...*, 1988, p. 125.

64. Carles MARTÍ, *Los catalanes en América*, Barcelona, Minerva. (Cartes pròleg de Francesc Cambó i del doctor Mario García Kolhy.)

A més a més de Cuba, cal remarcar, com ho fa el professor Enric Ucelay-Da Cal, el trànsit cultural i comercial entre els ports sud-americans i els catalans, i, entre els més importants, el de Montevideo. No és tan estrany. José Pedro Varela, que ostenta l'honor de ser el reformador de l'Escola de l'Uruguai, beu de les fonts clàssiques. Coneixedor de les propostes de Domingo Faustino Sarmiento i dels ideals d'Horaci Mann, va encarregar-se de lluitar per l'Escola Democràtica. Uruguai estava immers en la reforma escolar a finals del segle XIX, i sota els paràmetres gustosament nord-americans. Havia de ser lloc de peregrinatge, plat de bon gust.

Aquests encreuaments de camins, com han suggerit alguns estudiosos, apropiaren les concepcions protestants als catòlics catalans i, cal tenir-ho present, el pensament polític liberal d'arrel protestant fou un dels factors que possibilitaren la proposta educativa d'una unitat cultural catalana,⁶⁵ és a dir, del nacionalisme cívic del Noucentisme. Val a dir que aquesta «unitat cultural catalana» fou una de les causes dels positius resultats econòmics dels catalans a Cuba. Efectivament, segons Jordi Maluquer aquests resultats es van assolir «[...] en bona part gràcies a actuar amb consistència com a grup, sota l'aglutinant d'uns elements culturals i idiomàtics comuns...».⁶⁶ La qual cosa, si se'n permet proposar-ho, podria ser un indicador del lligam entre l'economia i l'esperit nacional de la Renaixença.

Cal no oblidar que la divulgació que Homs féu de l'educació nord-americana a partir de la segona meitat del 1909 tingué una important influència en l'esdevenidor «[...] com a conseqüència, en part, de l'efecte que causaren els articles que anà enviant des d'allà, i que s'anaren publicant a *La Cataluña* i a *La Veu de Catalunya*... Les seves cròniques sobre la universitat nord-americana no passaren desapercebudes, i a poc a poc anaren creant un clima i una aurèola a l'entorn de qui les escrivia...».⁶⁷ És sorprenent. Precisament el 1909. Havia caigut en desús el paradigma franklinià. Setmana Tràgica. Recuperació de paradigma? Reformulació com

65. Enric UCELAY-DA CAL, *El imperialismo catalán...*, 2003, p. 133 i 351. Seguim la seva recomanació, malgrat que no l'hem consultat: A. ARDAO, *Racionalismo y liberalismo en el Uruguay*, Montevideo, Publicaciones de la Universidad de la República, 1962; també J. P. BASTIAN, *Protestantismo y modernidad latinoamericana: Historia de unas minorías religiosas activas en América Latina*, Mèxic DF, FCE, 1994, especialment el capítol III: «Sociedades protestantes y modernidad liberal».

66. Jordi MALUQUER DE MOTES I BERNET, «Els catalans a Cuba abans de la independència», 1998, p. 17. Sobre el tema, D. FOGELQUIST, *Españoles de América y americanos de España*, Madrid, Gredos, 1968; Guy Alain DUGAST, *Les idées sur l'Amérique Latine dans la presse espagnole autour de 1900*, Lille, Centre d'Études Ibériques et Ibero-américaines du XIXe Siècle, 1971; José Luis ABELLÁN, *La idea de América. Orígenes y evolución*, Madrid, Istmo, 1972.

67. Josep MARTÍ I BAIGET, «Eladi Homs i Oller: un referent necessari en la renovació pedagògica catalana», 2004, p. LIII. També divulgà les idees americanes a *La crònica de Valls* amb el títol «Cròniques quinzenals nortamericanes».

a forma de control social? No ho podem saber.⁶⁸ El fet és que l'educació nord-americana torna a prendre força i els arguments ens són coneguts; l'educació nord-americana representarà una forma de lluita pel control social més vàlida que la recuperació estricta de la tradició: «Potser donem massa importància a les sardanes, a les corones, a les petites coses, quan altres pobles que están també en nostre cas, creuen més eficaç crear grans universitats, enviar centenars de joves als centres educatius estranjers, etc. Per a lograr sos ideals.»⁶⁹

Aquest canvi de paradigma no devia anar bé. Catalunya s'havia allunyat dels Estats Units i calia retornar. Aquest ha de ser un dels sentits de les paraules que Homs escrivia: «Acabava de deixar un mon en que les coses y les persones son ordenades, en que tot marxa d'una manera cooperativa, en que tothom obre'ls braços al qui porta bones intencions, y'm trobava aquí ab una cosa diferenta, molt diferenta, una cosa en que no havia pensat. Jo'm creya que lo d'aquí seria lo mateix d'alla pero sols una mica mes imperfecte; mes vaig trobar-me ab que era una cosa que s'assemblava ben poch ab lo d'alla.»⁷⁰ Tant havia canviat Catalunya des que va marxar?

68. Però s'ha suggerit: «[...] i no crec que fos aliena a aquest fet la situació anímica en què havia quedat Barcelona, i en particular els cercles intel·lectuals, després dels fets de la Setmana Tràgica», Josep MARTÍ I BAIGET, «Eladi Homs i Oller...», 2004, p. IV.

69. Carta d'Eladi Homs a la seva germana Teresa, de 15 d'octubre de 1907, al cap de pocs dies d'arribar als Estats Units. AEH, Josep MARTÍ I BAIGET, «Eladi Homs i Oller: un referent necessari en la renovació pedagògica catalana», 2004, p. IV.

70. Josep MARTÍ I BAIGET, «Eladi Homs i Oller: un referent necessari en la renovació pedagògica catalana», 2004, p. LIX (còpia a l'AEH).